

Erhardus mester kincskereső kézikönyve és annak elemzése

TRIPA ILONA GYÖNGYI

Bevezetés

A kincsszerzés iránti vágy olyan igény, amely az emberiség egészen korai időszaktól megfigyelhető. A téma a folklóralkotásoknak is részét képezi, a kincskeresést és magát az elrejtett kincset mint hiedelmet számos monda és legenda szövi körbe.¹ Ezen kívül népmesékben is megjelenik, több mesetípus is feldolgozza ezt a motívumot.² Hazánkban ugyancsak általánosan megfigyelhető az elrejtett kincs képzete, így ez magával vonja azt is, hogy megjelennek olyan szokások és hiedelmek, amelyek azt célozzák meg, hogy ezeket a kincseket az emberek megszerezzék, birtokolják. Ennek a jelenségnek a 19. század vége óta megszorodó régészeti feltárások adtak újabb lendületet.³ Így a kincskeresésnek több módja és változata ismert volt országszerte, amelyeket bárki elvégezhetett, aki birtokolta a hozzá szükséges tudást és eszközöket.⁴ A legtöbb forrásban magánszemélyeket jelölnek meg kincskereső eljárások felhasználóiként, de található adat arra vonatkozóan, hogy ezeket a praktikákat érclelőhelyek felfedezésére is használták.⁵

A mágikus tevékenységek elvégzését segítették a kincskereső kézikönyvek. Mivel az írásnak az ókortól kezdve tulajdonítottak mágikus funkciókat,⁶ így nem meglepő, hogy a kincskeresés szokásában is megjelenik és szerepet kapnak az ilyen jellegű írások. Ezekben utasításokat, praktikákat lehet olvasni arra vonatkozóan, hogy hogyan juthat az ember birtokába a vágyott kincs. Az ilyen művek kedveltek voltak, hiszen nem követelt mást a felhasználóktól, mint az utasítások pontos betartását.⁷

Tanulmányom célja egy kincskereső kézikönyv példáján keresztül bemutatni a hozzá fűződő szokásokat, hiedelmeket és a használati módját, továbbá egy tágabb kontextusba helyezve szemléltetni azt a társadalmi hátteret, amelyben a kincskeresés szokása megjelenik. Jelen tanulmány forrása egy, a szegedi Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtárban található, H. G. 387-es jelzetszámmal

1 KLINKHAMMER 2008, 64.

2 BÁN 1915, 28–93.

3 DIÓSZEGI – DOBOS – NAGY 1980, 197–198.

4 DIÓSZEGI – DOBOS – NAGY 1980, 197–198.

5 LÁNG – TÓTH G. 2009, 19.

6 KESZEG 2008, 117.

7 LÁNG – TÓTH G. 2009, 47.

ellátott, címmel nem rendelkező,⁸ vélhetően a 19. század első felében⁹ keletkezett kéziratos kötet.

Kincskereső kézikönyvek általános bemutatása¹⁰

Mielőtt az általam vizsgált kincskereső kézikönyvet ismertetném, szeretnék a témakörrel egy általános képet adni. Magyarországon a mágikus szövegeket tartalmazó kéziratok meglehetősen elterjedtek voltak a 18. és a 19. században. Ezek egy jelentős része kincskereséshez fűződött. A korábbi gyakorlattal szemben a 19. században egyre inkább magyar nyelvű kincskereső varázskönyvek kerültek előtérbe. Ezzel párhuzamosan szélesebb körben a népinek tekinthető szokások terjedtek el, továbbá a paraszti háztartásban könnyebben fellelhető eszközök, mint a vessző és a tükör, ellentétben a korábban erre a célra használt drága és nehezen beszerezhető kristályokkal. A kincskereső és egyben a varázskönyvek használata egyre nagyobb arányban terjedt el az egyszerű nép, majd a marginális helyzetben lévő csoportok körében.¹¹ Ennek következtében egy társadalmi rétegváltás történt a kincskereső könyvek felhasználóinak körében,¹² hiszen egy felsőbb társadalmi gyakorlat honosodott meg idővel a népi kultúrában. Kincskereső eszköz nemcsak a vessző és a tükör lehetett, hanem kelléknek kell tekinteni magát a varázskönyvet is.¹³ Az írott szó mágikus tulajdonságokkal való felruházásának egyik oka a parasztság körében hosszú ideig fennálló analfabetizmus volt. Bár az állam intézkedéseket hozott ennek felszámolására, az íráshoz kapcsolódó gyakorlat és a hiedelem tovább élt,¹⁴ így a könyvek és ponyvák kapcsán gyakran lehet egyfajta amulettfunkciót is felfedezni.¹⁵ Feltételezhető, hogy a kincskereső varázskönyvek is rendelkeztek önmagukon túlmutató funkciókkal, tehát már pusztán a birtoklásuk is anyagi előnyöket biztosíthatott a tulajdonosnak. Bár külföldi analógiák arra engednek következtetni, hogy a kincskereső varázskönyvek a 17. századtól nagy népszerűségnek örvendtek, ennek ellenére hazánkban a fennmaradt művek száma kevés (a megjelent művek száma nem éri el a 10 darabot).¹⁶ Előkerülési helyüket tekintve is változatosak, ami szintén arra enged

8 Láng Benedek és Tóth G. Péter munkájában Bajorországi Erhardus mester kincskereső kézikönyvének magyar nyelvű „szegedi” fordítása címet viseli. Tanulmányomban a könnyebb átláthatóság kedvéért a továbbiakban a művet Erhardus mester kincskereső kézikönyve címmel fogom feltüntetni.: LÁNG – TÓTH G. 2009, 71.

9 NAGY 1957, 199.; LÁNG – TÓTH G. 2009, 22.

10 A kincskereső kézikönyvekkel részletesen Láng Benedek és Tóth G. Péter foglalkozott A kincskeresés 400 éve Magyarországon című munkájában, így ebben a fejezetben egy rövid összefoglalást teszek nagyban az ő munkájukra támaszkodva, különös figyelemmel az általam vizsgált kézirat korára.: LÁNG – TÓTH G. 2009.

11 LÁNG – TÓTH G. 2009, 47.

12 MIKOS 2015, 95.

13 LÁNG – TÓTH G. 2009, 24–25.

14 LÁSZLÓ 1943, 89.

15 KESZEG 2008, 118–120.

16 LÁNG – TÓTH G. 2009, 13.

következtetni, hogy a kincskeresés országosan elterjedt gyakorlat lehetett.¹⁷

Egy kincskereső varázkönyv leírása szerint a kincskeresés úgy zajlott, hogy bizonyos penitenciák¹⁸ (vezeklő gyakorlatok, mint a gyónás, szentmise áldozás, és az alamiznaosztás a szegényeknek) elvégzése után a kincskeresőnek kelet felé kellett fordulni térden állva, majd le kellett tenni a kincskereső varázkönyvet oda, ahol szeretné, hogy a kincs megjelenjen. Ezt követően három marék földet kellett a helyre dobni, majd egy nap elteltével felvenni a könyvet, és három vagy öt szentmisét szolgáltatni, vagy ugyanennyit meghallgatni. Végezetül olvasni kellett a könyvből, és megjelent a kincs a kincskereső előtt.¹⁹ Ebben az esetben az olvasás mellett a könyv is a kincsszerzés egyik eszköze volt.

A könyvek túlnyomó többsége kéziratban maradt fenn. Hagyományosan egymásról másolták az emberek ezeket a műveket, így terjedtek. Felmerül a kérdés, hogy miért nem tudunk nyomtatott kincskereső varázkönyvekről. Ennek a pontos oka nem ismert.²⁰ A magyar jogszabályzatból nincs tudomásunk olyan leírásról, ami tiltotta volna a megjelenésüket, de rendelkezünk Németországból származó párhuzamos adattal arra vonatkozóan, hogy törvénybe ütközött mágikus módszereket alkalmazni kincskeresés céljából.²¹ Azonban az, hogy hivatalos fórumon tiltott volt a megjelenésük, még nem ad magyarázatot arra, hogy miért csak kéziratos formában jelentek meg az ilyen jellegű művek, hiszen, a 16–17. századtól már elterjedtek szélesebb körben a nyomdaipari termékek, ponyvák, amelyek gyakran tartalmaznak mágikus szövegeket.²²

Társadalmi háttér

A rejtett kincs motívumára és hiedelmére nemcsak a néprajz, de a kulturális antropológia tudományága is figyelmet fordít. Az egyik kutató, aki mélyrehatóan foglalkozott ezzel a kérdéskörrel, Georg M. Foster volt, aki egy mexikói faluban végzett terepkutatása során a falu közösségének felépítését, a kincsekről szóló meséket és népi elképzeléseket vizsgálta. Megalkotta a korlátozott jó („limited good”) fogalmát, amely szerint a paraszti társadalomban élők a materiális (jószág, föld, pénz) és az immateriális javakat (egészség, barátság, hatalom) korlátozott mennyiségnek értelmezték. Ebben a kontextusban, ha a közösség egyik tagja többel rendelkezett valamiből, az véleményük szerint csak akkor tudta elérni, ha a többiekől vette el, tehát megkárosította őket. A nyereség és a javak felhalmozása is ebbe a mentális keretbe illeszkedik. Felmerül a kérdés, hogy ebben a zárt rendszerben hogyan vélekednek a kincskeresésről, a váratlan haszonszerzésről. Alapvetően a nyereség akkor volt elfogadható, ha az nem a közösségen belülről

17 DIÓSZEGI – DOBOS – NAGY 1980, 197–198.

18 Erhardus leírása szerint csak az kapja meg a kért kincseket, aki lelkiismeretében tiszta, a vezeklő tevékenységek azt a célt szolgálják, hogy a kincskereső ezt elérje. H. G. 387, 8.

19 AD 1925, 4.

20 LÁNG –TÓTH G. 2009, 25.

21 DILLINGER – FELD 2002, 162.

22 LÁNG-TÓTH G. 2009, 25.

származott, hanem kívülről, mint például a másik településen végzett munka vagy a támogatásként kapott összeg. A kincs ennek ellenére a népmesékben legtöbbször az ördög ajándékaként jelent meg. Bár a közösség nem támogatta a kincskeresést mint haszonszerzési formát, mégis elfogadottnak számított, ha a kincs megtalálójának megfelelő indoka volt rá. A népmesékben szintén igyekezett a mesélő olyan okkal alátámasztani a kincskeresést, ami a hallgatóságnak elfogadható volt. Mindazonáltal a korlátozott jó kontextusában a kincskeresés a gazdasági előrelépés lehetőségét is jelentette a szűk keretek miatt.²³

Johannes Dillinger és Petra Feld szerint a kincsvadászat a 17–18. században növekedett meg. Emögött egy társadalmi-gazdasági átmenet állt, pontosabban a kora újkorban tapasztalható fejlődés. Ebben az időszakban történt meg az átmenet az agrárgazdaságból a piacgazdaság felé. Kialakult egy olyan köztes állapot, amelyben az egyén még az agrárgazdaság koncepciója mentén gondolkodott, de egyre nyitottabbá vált a piacgazdaság nyújtotta lehetőségekre. A korlátolt jó gondolata tette lehetővé azt is, hogy a kincsszerzés során használt mágiát tolerálják, és ne bélyegezzék boszorkányságnak. A szerzőpáros németországi példákra alapozva azt állítja, hogy a 18. század végén csökkenően volt a kincskeresés és az iránta való vágy, mivel ekkorra lezárultak azok a gazdasági folyamatok, amelyek ezeket életre hívták.²⁴ Magyarországi példákkal nem lehet ezeket a folyamatokat alátámasztani, hiszen több példát is találhatunk 19. századi kincskereső kézikönyvekre²⁵ és perirati anyagra, amelyben a kincskeresés megjelenik.²⁶ Azonban a társadalmi-gazdasági folyamatokkal való összefüggést nem lehet teljes mértékben kizárni, feltételezhető az is, hogy hozzánk ez az átmenet késve érkezett meg és zajlott le.

A kézirat bemutatása

A hazánkban eddig feltárt varázskönyvek sorát gazdagítja a Somogyi Károly Könyvtárban található kézirat is.²⁷ Erhardus mester kincskereső kézikönyve látásra egy imakönyvnek tűnik, de jobban megvizsgálva a benne szereplő démoni lények és a kincskereső formulák megjelenése világossá teszi, hogy az imák a kincskeresés célját szolgálják. A varázskönyv a 19. század első felére datálható,²⁸ és a mű szerzőjének egy Bajorországból, Inglató városából származó Erhardus nevű jezsuita mestert jelöl meg. Feltételezhető, hogy egy gyakorlott írástudó ember másolta le a könyvet saját használatra, erre utal az egységes íráskép, gyakor-

23 DILLINGER–FELD 2002, 178–181.

24 DILLINGER–FELD 2002, 181–184.

25 A már említett H.G 387 és AD 1925 jelzetszámmal ellátott kéziratok is a 19. századra datálhatók.

26 LÁNG-TÓTH G. 2009, 114–172.

27 H.G 387

28 Bár a kézirat 1740-re van datálva, Nagy Dezső és Láng Benedek–Tóth G. Péter szerzőpáros munkájában is a 19. század első felére keltezik a kéziratot. NAGY 1957, 199.; LÁNG–TÓTH G. 2009, 22.

lott, lendületes vonalvezetés. Valószínűleg nem használhatták gyakran, mert a könyv jó állapotnak örvend a kora ellenére, a szöveg jól olvasható, helyenként figyelhető meg elmosódás, továbbá gyakori használatra utaló kéz okozta zsírnymok sem fedezhetők fel. A művet pár kisebb, későbbi betoldástól (mint az üres és kitépett lapok helye, vagy egyéb feljegyzések) eltekintve egy kéz írásának kell tekinteni, ezekkel a betoldásokkal tesz ki a könyv 99 oldalt. Az oldalak számozásánál is megfigyelhető, hogy egy részén arab, másik részén római számokat használ. Valószínűleg ezekkel későbbi időkben egészítették ki a könyvet. Fontos megemlíteni, hogy nem ismerjük a szöveg teljes változatát, mert a másolás befejezetlen maradt. A másoló nagy gondot fordított a könyv elkészítésére: megfigyelhetők a ceruzával húzott margók, valamint látható, hogy az aláhúzásoknál vonalzót használt, és az is, hogy ritkán javított. A tinta színe az idők során barnára fakult, a vékony papír megsárgult.²⁹ A könyv nyomtatott, idegennyelvű előképével nem találkoztam munkám során.

Bár a jezsuita Erhardus mester neve felbukkan még egy másik kincskereső kézikönyvben is,³⁰ de ezen kívül a személyét homály fedi. A kutatás ellenére sem találtam információt a szerzőről, ezért nem zárható ki az az elképzelés sem, hogy Erhardus egy fiktív személy, pusztán a legitimáció egyik eszköze. Első olvasatra ellentmond egymásnak az a tény, hogy egy jezsuita mester ír egy olyan könyvet, amelynek a megszólítottjai az ördögök, és amely azok megidézésével jár, azonban több szerzetesrend, így a jezsuiták tevékenységei között is számon kell tartani félhivatalos benedikciós gyakorlatokat, amelyek a kora újkorban nagy népszerűsége tettek szert. Félhivatalos benedikciós gyakorlatnak számít minden olyan tevékenység, amely ugyan nem volt tiltva, de a hivatalos egyházi szertartáskönyvek nem foglalták magukba, a hívek igényei hívták életre őket. A benedikciós szertartások során használhattak amuletteket, de benedikciós könyveket is, így a hivatalos vallási gyakorlattól való eltérés nem ismeretlen a jezsuiták tevékenysége között sem.³¹

A kézirat eredete

Bár a könyv felhasználóiról nem rendelkezünk pontos információkkal, a Somo gyi Károly Könyvtárba való bekerülését pontosan nyomon lehet követni a leltárkönyvben szereplő adatok segítségével. Móra Ferenc, a könyvtár akkori igazgatója vásárolta meg 1922-ben egy Geiz Julianna nevezetű hölgytől 300 korona értékben. Bizonyos adatok arra engednek következtetni, hogy Móra személyesen ismerte a kéziratot, hiszen párhuzamot lehet vonni az egyik novellájában (Ördögidézés) szereplő történettel és a kézirat egyes részleteivel. Feltehetőleg a kincskereső kézikönyvet használta ihletforrásnak. Az alábbi részletek érzékletesen szemléltetik ezt. Az első idézet magából a kéziratból származik, a második Móra Ördögidézés c. novellájának egy részlete:

29 Nagy Dezső 1957-ben zöldeskékként határozta meg a tinta színét. NAGY 1957, 199.

30 AD 1925

31 BÁRTH 2010, 56–72.

„Ezen haszon vehető könyvecskét a főtisztelendő Erhárdus nevű, Jézus Társaságbeli szentatya, Bavariának Inglato nevű városában, aki is egyszersmind a Pluto, azaz a Mathesis oskolájának rendszerint való, s közönséges mestere rövid summájában szerzett munkáját foglalja.”³²

„Találomra kihúzok egy nyolcadrét könyvecskét, szíjjal van összevarrva. A fogása tizennyolcadik századbéli, a tábláján latin kereszt piros tintával. Ez bizonyosan imádságos könyv; nyissuk ki, ránk fér. Kinyitom, és olvasom az első oldalon, ahogy lehet, az elfakult kézírást: Ezen haszonvehető könyvecskét a Fő Tisztelendő Erhárdus nevű, Jézus-Társaságbeli sz. Atya, Baváriának Inglasso nevű Városába, a ki is egyszersmind a Pluto, azaz a Mathesis oskolájának rendszerint való s közönséges mestere, rövid summájában szerette. A szerzőnek hitelen Esküvéssel lett munkája. Anno 1740.”³³

A kézirat felépítése

A művet három nagy részre lehet osztani. A kötet elején magának Erhardus jezsuita mesternek a bevezetőjét lehet olvasni egyes szám első személyben. Itt hívja fel a figyelmet arra, hogy ezt a könyvet csak akkor vegyék kézbe, ha a szegénység kényszeríti rá a felhasználót. Azt is közli, hogy az egyházi hatóságok megvizsgálták a könyvet, és azok is jóváhagyták a kinyomtatását.³⁴ Ebben a bevezetőben megnevezi továbbá a kincsásáshoz szükséges tennivalókat 11 pontban, és penitenciákat ír elő a kincskeresés előtti megtisztuláshoz. Ilyen tevékenység az öt szentmise-szolgáltatás és az alamizsnaadás. Ezen kívül egy varázskört is ábrázol, amelynek az a szerepe, hogy gyónás közben a kincskeresőnek ebbe kell belelépnie. Ismert, hogy valaminek vagy valakinek a körbekerítése az egyik legalapvetőbb mágikus eljárás. Többféle baj elhárítására alkalmazhatták, mint a különféle betegségek, gonosz erők ellen való védekezés, vagy azoknak az ilyen módon való bezárása, hogy ne árhassanak senkinek. A bűvös kör alapvetően a boszorkánysághoz kapcsolódott.³⁵

Maga a könyv 12 „összeesküvést” (imát) tartalmaz. Az alábbiakban egyet ismertetek ezek közül:

„Hallod-é Terosius, Amodeus, Báál, Beltzebub, Lutzifer? Én, Istennek méltatlan, bűnös szolgálja titeket hívlak, szólítlak és az Istennek szent hitére kinszerítlek az megholtaknak és élőknak az igaz bírótól való ítéletekre és a széles világnak alkutójára, ugyanarra, akinek teljes hatalma vagyon ítélni, hozzám küldeni, akinek szelek, fergegek és tengerek engedelmeskednek és mindenek, amik a földön és égen és tűz, engedelmeskedjete egy kimondhatatlan szavára, ugyanannak hatalma által parancsolom tinéktek és kínozlak benneteket, hogy már

32 H.G 387; LÁNG-TÓTH G. 2009, 72.

33 MÓRA 1927, 41.

34 Ezt az engedélyt a kézirat nem tartalmazza, azonban ennek több oka lehet, így nem zárható ki teljeskörűen, hogy az előképe rendelkezett evvel. Azonban feltételezhető az is, hogy ez a megjegyzés a mű egyfajta legitimációját szolgálja.

35 Pócs 1977, 240–241.

egyszer jelenjete meg nekem minden zörgölődés és morgás, бүdös szageresztés nélkül, incselkedés és félbeszakasztása nélkül ez én Isten engedelmeбől felvett dolognak és hozzátok el már egyszer a kívánt 99999 aranyokat de jó, igaz, tiszta ércet aranyban vagy ezüstben, a tengernek vagy a földnek gyomrából, amely pénz se Istennek, se embernek addig nem használhat, még kezünkhöz nem jövend, minden várakozás és babonáság, testemnek és lelkemnek és minden teremtett állatoknak sérelme nélkül, fűnek, fának, veteménynek, ennek és más épületnek sérelme nélkül, jelenjete meg pedig valamely ékes termetű fejedelemnek képiben, és kínszerítsen, sürgessen benneteket erre a Krisztusnak szent neve, a boldogságos szűz Máriának való fogantatása és annak az Atya Fiú Szentlélek Istennek menyországába való uralkodása és a szent Jáphétnek és az ő hitvesének vélek együtt való boldogsága, uralkodása, de még egyszer parancsolom azt nektek az Atyának, Fiúnak és Szent Léleknek nevében, hogy a kívánt kincset már egyszer hozzátok el és a szentölt szőlővessző mellyé külső kerületbe tegyétek le, és legyen meg.”³⁶

Ebben a részletben jól kirajzolódik, hogy az imák megszólítottjai alvilági lények, és az is, hogy ezeknek az ördögi erőeknek a kényszerítése Krisztus, Szűz Mária és Isten nevével történik. A legtöbb imában Terossius neve jelenik meg, aki a hagyomány szerint a kincsörző főördög.³⁷ Az imák felépítésükben sok hasonló formulát tartalmaznak, egymás variánsaiként is lehet értelmezni őket. Rendszer annyiban figyelhető meg bennük, hogy olvasás során előre haladva egyre sokrétűbbek lesznek az imák, egyre több alvilági lény neve jelenik meg bennük, ahogy azt a fenti példa is jól szemlélteti.³⁸ Ezután a könyv közli azokat az imákat, amelyek a kinczsásáshoz szükségesek, illetve utasításokat is ad arra vonatkozóan, hogy milyen passzusokat kell elmondani a következő esetekben: ha valami a kinczsásó szeme elé kerül; ha kérdezik tőle, hogy mit akar; hogy mit kell mondani, ha jó lelkek jelennek meg; ha a lelkek megérkeznek, de a kincset nem akarják a kívánt helyre tenni; ha ennek ellenére mégsem akarnak engedelmeskedni; illetve hogy a lelkek visszamenjenek. Az utolsó részben, újra Isten a megszólított és egy hálaadó éneket tartalmaz, hogy Isten segítségével a könyvhöz és így egyben kincshez jutott a felhasználó.

A kéziratához fűződő hiedelmek

A kincskeresésnek a népi hiedelemben több módja is lehetséges.³⁹ Nemcsak alvilági lények segítségét lehet a kincskeresés során kérni, hanem egyes szentekét is, így például Szent Kristófét, akihez több kincskereső imát ismerünk.⁴⁰ A kézirat azt a módszert említi, hogy a kincskereső nevezze meg a felbukkanás helyét és a

36 H. G. 387, 66–69., LÁNG-TÓTH G. 2009, 88.

37 LÁNG-TÓTH G. 2009, 22.

38 VARGA 1877, 99.

39 DIÓSZEGI – DOBOS – NAGY 1980, 197–198.

40 A Somogyi Károly Város és Megyei Könyvtárban található egy kézirat, aminek a célja szintén a kincskeresés, és tartalmaz Szent Kristófhöz szóló imákat tartalmaz. AD 1925

kincsek számát. Ezután jelölje meg azt a helyet, ahol szeretné, hogy a kincs felbukkanjon.⁴¹ Tehát ebben a leírásban kevésbé lehet rekonstruálni, hogy milyen hiedelmek fűződtek a kincskereséshez, így más forrásokat kell beemlíteni ennek vizsgálatához.

Varga János 1877-ben írta meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók által kiírt pályázatra a *Babonák könyve* című munkáját, ami azzal a céllal született meg, hogy összegyűjti a korában ismert és gyakori hiedelmeket, és rámutat az értelmetlenségükre.⁴² Ebben egy egész fejezetet szentelt a kincskereső hagyományoknak. Eszerint a nép körében a föld alatt talált kincseket Dárius kincsének nevezi. A hagyomány szerint Dárius és Salamon királynak kincsei vannak a föld gyomrában, és a kincsszűrő főördög Teophile vigyázza őket. (A kéziratban Terossius néven jelenik meg.) A föld időnként tisztítja magát, és lángot vet különösen Nagypéntek és Szent György napjának éjjelén, ilyenkor egy ideig a kincs a felszínen van, majd a lángolás elmúltával újra eltűnik. A kincskeresők ilyenkor akasztófa alól vagy keresztútról lesni szokták a kincs tisztulásának a helyét. A helyet, ahonnan megfigyelik szentelt krétával és tömjénnel körbe kell rajzolni, hogy a gonosz lelkek ne árthassanak. Egy kinczsásó társaságnak 7 tagból szükséges állnia, és a hetediknek egy gyereknek kell lennie, mert a kincset csak ő emelheti ki. Varga János is említést tesz kincskereső könyvekről. Az egyik nagy valószínűséggel az általam is vizsgált kincskereső varázskönyv egyik változata lehet, mert a Varga által közölt részek sok hasonló formulát és kifejezést tartalmaznak. A szerző által bemutatott kézikönyvet fordításnak tartja, így kerülhetett le a parasztságig, és terjedhetett el. Varga megjegyzi azonban, hogy a nép nem feltétlenül a leírások szerint használja, hanem ahogy a saját hiedelmei szerint átformálta a gyakorlatot.⁴³

Képi ábrázolások a könyvben

A kincskeresés során nemcsak az írott szöveg hordozhat jelentést, hanem a hozzá tartozó ábrák, és magának a kincskeresésnek a képi megjelenítése is. Elmondható tehát, hogy a kincskeresés ikonográfiai párhuzamokkal is rendelkezik.⁴⁴ Az általam vizsgált kéziratban szintén szerepelnek különféle ábrázolások. Ezek között akad olyan, amely a kincskeresést segítette elő, és egyben eszköze is volt, de vannak olyanok, amelyek az óvó-védő, bajelhárító funkciójuk miatt kapcsolódnak a kincskereséshez. Ezeknek a motívumoknak a párhuzamait nemcsak más varázskönyvekben, de breverl leveleken⁴⁵ is meg lehet találni. Itt szeretnék

41 H. G. 387, 12.

42 VARGA 1877, 3–7.

43 VARGA 1877, 86–107.

44 KLINKHAMMER 1993.

45 A breverl levelek, olyan amulettek, amelyek általában kilenc összehajtható képből álltak, köze-pén valamilyen szentelménnyel. Ábrázolásokon gyakran szentek jelennek meg, vagy olyan illusztráció, amelynek bajelhárító funkciót tulajdonítottak. Maga a breverl levelek szerep is a tulajdonos védelme, óvása volt a gonosz erőktől. https://semmelweismuseum.blog.hu/2021/03/05/mi_az_a_

visszaulni arra az előzőleges megállapításra, hogy az írásoknak és könyveknek gyakran már önmagukban is egyfajta amulettfunkciót tulajdonítottak.⁴⁶A kéziratban megjelenő ábrázolások, véleményem szerint hozzájárulnak ahhoz, hogy a könyv önmagában is mágikus erejűnek bizonyuljon. Ezek az ábrák feltehetőleg szerepelhettek a kézirat előképében, másolás során ezért, vagy azok „erős hatása” miatt is tarthatta fontosnak a lejegyző, hogy bekerüljenek az ő példányába. Legnagyobb számban keresztábrázolásokat lehet találni, ezek az „öszeesküvések”, azaz az imaszövegek elválasztására szolgálnak. Az egyik keresztfajta, amely megjelenik a műben, a Zakariás-kereszt, amelyről ismert az a tény, hogy az ol-talmazó keresztfajta közé tartozik.⁴⁷ Feltehetőleg a varázskönyvbe is emiatt a funkciója miatt kerülhetett be. (1. ábra) Egy másik ábrázolás, a varázskör szintén a funkciója miatt került be a kötetbe. A kéziratban Erhardus leírása szerint gyógy-náshoz szükséges, azonban vannak adataink arra vonatkozóan, hogy a népi gyakorlat más. Inkább a gonosz erőktől való védelemre használták.⁴⁸ (2. ábra) Ezen kívül található még páva – amely egyes vélekedések szerint az ördög madara⁴⁹ –, monstancia, öt szent seb, kehely ábrázolás is. (3. ábra)

1. ábra: Kereszt

brevlerl (Letöltés: 2023. 02. 26.)

46 KESZEG 2007, 117–120.

47 https://semmelweismuseum.blog.hu/2021/03/05/mi_az_a_brevlerl2023. (Letöltés: 2023. 02. 26.)

48 VARGA 1877, 89.

49 KÁLMÁNY 1893, 47.

2. ábra: Varázskör

3. ábra: Páva

Összefoglalás

Az eddigi vizsgálataink alapján elmondhatjuk azt, hogy a kincskereső varázskönyveket nem önmagukban használták, hanem volt egy sajátos társadalmi és kulturális beágyazottságuk, amelyben ezek a könyvek megjelentek és elterjedtek a 19. században. Az analfabetizmus megszűnésével magához az írott szóhoz való viszonyulás nem változott, és sok esetben a könyvek amulettfunkcióját is felfedezhetjük. Azt a feltételezést, hogy az általam vizsgált kézirat esetében is sejteni lehet ilyen funkciót, tovább erősíti az a tény, hogy olyan ábrázolásokat lehet benne találni, amelyek az óvó célt szolgálják. Erhardus mester művében látszólag több tényező is azt erősítheti első olvasatra, hogy az egyházi előírásoknak nem mond ellent a műve (mint a jezsuita mester megjelölés, a pontos helymegnevezés, az egyházi engedélyre való hivatkozás), habár az imák megszólítottjai egyértelműen démoni lények.

Irodalom

BÁN 1915 = Bán Aladár: A kincskeresés a néphitben. *Ethnographia*. XXVI. (1) (1915) 28–93.

DILLINGER – FELD 2002 = Dillinger, Johannes – Feld, Petra: Treasure-hunting: A magical motif in law, folklore, and mentality, Württemberg, 1606–177. *German History* 20 (2002) 161–184.

BÁRTH 2010 = Báráth Dániel: *Benedikció és exorcizmus a kora újkori Magyarországon*. (Fontes Ethnologiae Hungaricae 9.) Budapest – Pécs: L'Harmattan – PTE Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék, 2010.

DIÓSZEGI – DOBOS – NAGY 1980 = Diószegi Vilmos– Dobos Ilona – Nagy Ilona: *Kincs* In: Ortutay Gyula (főszerk): *Magyar Néprajzi Lexikon* 3. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980.

KÁLMÁNY 1893 = Kálmány Lajos: *Világunk alakulásai nyelvahagyományainkban. Mythologiai tanulmány*. Szeged: Bába Sándor Könyvsajtó, 1893.

KESZEG 2008 = Keszeg Vilmos: Az írás funkciói. In: Keszeg Vilmos (szerk.): *Alfabetizáció, írásszokások, populáris írásbeliség. Egyetemi jegyzet*. (NEJ, 3.). Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék; Kriza János Néprajzi Társaság, 2008.

KLINKHAMMER 1993 = Klinkhammer, Heide: *Schatzgräber, Weisheitssucher, und Dämonbeschwörer. Die motivische und thematische Rezeption des Topos Der Schatzsuche in Der Kunst Vom 15. Bis 18. Jahrhundert*. (Studein zur profanen Ikonographie.) Berlin: Gebr. Mann Verlag, 1993.

KLINKHAMMER 2008 = Klinkhammer, Heide: Der Topos der Schatzsuche: Raubgräber, Weisheitssucher und Dämonenbeschwörer. In: Frank Brunecker (szerk.) *Raubgräber, Schatzgräbe*. Theiss. 64–87.

LÁNG – TÓTH 2009 = Láng Benedek –Tóth G. Péter: *A kincskeresés 400 éve Magyarországon*. Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2009.

LÁSZLÓ 1943 = László Gyula: Verses Népi Szerelmeslevelek. *Termés (Ősz)* (1943) 89–93.

MIKOS 2015 = Mikos Éva: A népiesség fogalma a néprajztudományban. *Irodalomtörténeti Közlemények* 119 (2015) 89–107.

MÓRA 1927 = Móra Ferenc: *Beszélgetés a ferdetoronnyal*. Budapest: Lantos R.T. Kiadása, 1927.

NAGY 1957 = Nagy Dezső: Egy magyar kéziratot varázskönyv a 19. századból. *Index Ethnographicus* 2 (1957) 199–205.

PÓCS 1977 = Pócs Éva: Bekerítés. In.: Ortutay Gyula (főszerk.) *Magyar Néprajzi Lexikon* 1. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977.

VARGA 1877 = Varga János: *Babonák Könyve*. Arad. Nyomatott Gyulai István-nál.

Könyvtári források

Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár: H. G 387

Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár: AD 1925

Internetes források

HORÁNYI 2021 =Horányi Ildikó: *Mi az a „breverl”?* (2021) https://semmelweis-museum.blog.hu/2021/03/05/mi_az_a_breverl (Letöltés: 2023. 02. 26.)

A képek forrásai

1. ábra: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár: H. G 387, 20.

2. ábra: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár: H. G 387, 12.

3. ábra: Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár: H. G 387, 53.

Handbuch zur Schatzsuche von Meister Erhardus und seine Analyse

ILONA GYÖNGYI TRIPA

Das Ziel meiner Studie ist, die Bräuche, den Glauben (Aberglauben) und die Verwendung eines in Ungarn gelegenen Handbuchs zur Schatzsuche aus dem 19. Jahrhundert darzustellen. Dieses Buch befindet sich in der Somogyi Károly Városi és Megyei Bibliothek in Szeged unter der Signatur H. G. 387. Die magischen Bücher zur Schatzsuche standen in einem soziokulturellen Kontext, in dem sie zwischen dem 18. und 19. Jahrhundert erschienen und verbreitet wurden. Im Zauberbuch findet man Gebete an Terossius, den Erzteufel, der den Schatz bewacht, und dessen Ziel ist, dem Besitzer den Schatz zu geben. Das Werk besteht aus drei großen Teilen: eine Einleitung, die Gebete und ein Dankeslied. Bevor die Gebete gesprochen wurden, mussten Bußübungen vollzogen werden, um den Benutzer geistig rein zu machen, damit er die gewünschten Schätze erhalten konnte. Die Schatzsuche wurde von unterschiedlichen Glaubensvorstellungen begleitet, daraus folgt, dass die Beschreibung im Buch und die volkstümliche Übung voneinander abweichen. Das Manuskript enthält auch Illustrationen, die vermutlich mit dem Text in Zusammenhang stehen. Am häufigsten ist das Kreuz zu sehen, aber es gibt auch Pfau, Monstranz und Kelch. Außerdem teilt Erhardus die Darstellung eines Zauberkreises mit, in den der Schatzsucher während der Beichte eintreten muss. Die Illustrationen können auch eine Schutzfunktion gehabt haben, und es ist bemerkbar, dass dem geschriebenen Wort selbst in der Volkskultur auch eine Amulettfunktion zugeschrieben wurde.